
KNAPP ÉVA

Palingenius *Zodiacus vitae*-je a magyarországi könyvtárakban

The reception history of the Zodiacus vitae is an independent research topic long ago outside Hungary, researchers have been analyzing the various levels and forms of reception for decades. However, the peculiarities of the Palingenius-reception in Hungary have not been systematically studied. Although full edition of the entire Zodiacus vitae printed in Hungary is not known, several copies of different printed editions arrived to Hungary.¹

Palingenius *Zodiacus vitae*-je² a mai napig többféleképpen megközelíthető és értelmezhető munka. Lényege az ember földi életének minél sokszínűbb bemutatása, különös tekintettel az erényekre és a kárhozatos emberi cselekedetekre, melyek alapos megismerése és mérlegelése révén az evilági sötétségből el lehet jutni a mennyig, azaz az Isten által teremtett világ ősi formájáig, majd legvégül Istenig. Ez az eposz, mint „tudás kompendium” és „világtükör”, első megjelenése (Velence, 1531) után gyorsan közkedvelté vált Európában. A *Zodiacus vitae* beható hazai ismerete – jóllehet a legutóbbi időig nem volt kutatás tárgya – folyamatosan, a legkülönbélebb megközelítésekben adatható a XVI. század második felétől.

A *Zodiacus vitae*-nek – tudomásom szerint – nem készült teljes terjedelmű magyarországi nyomtatott kiadása. Ugyanakkor a mű gyakran megjelenő latin, majd német nyelvű kiadásából jelentős számú példány

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² A tanulmány előzménye *Palingenius Zodiacus vitae*-je a magyarországi *Album Amicorumokban* címen az A&R II-ben (115–136) jelent meg.

jutott Magyarországra és gyakorolt folyamatos hatást a régi magyar irodalomra.³ Beszerzése, tudatos birtoklása és használata a magyarországi történeti könyvtárakban a 16. század második felétől folyamatosnak tekinthető. A mű hazai 16–21. századi jelenlétét – nem törekedve teljességre – kiválasztott, reprezentatív példákkal illusztrálok.

Történeti könyvtárak katalógusai, könyvjegyzékek és könyvszerzések

Az egyik nevezetes 16. századi könyvgyűjtemény, amelyben fellelhető a *Zodiacus vitae*, a Zsámboky-könyvtár. Az 1587. évi *catalogus librorum* szerint Zsámboky két példányt szerzett be a mű 16. századi kiadásaiból. Ezek a példányok ma is megtalálhatók Bécsben az Österreichische Nationalbibliothek állományában. A *Zodiacus vitae* velencei évjelzés nélküli első kiadásának („Venetijs, Bernardinus Vitalis” [1531]) használói bejegyzések nélküli Zsámboky-példánya arany metszéses vörös szattyán (maroquin) kötésben maradt fenn. A bázeli (Robertus Winter) 1543-ban megjelent harmadik kiadás („nunc tertio [...] diligentius excusum”, [ad calc. 1537]) e gyűjteménybe került példánya pergamenkötésű,⁴ és folyamatosak benne az eddig még nem elemzett használói bejegyzések (margináliák), valamint a szövegkiemelő aláhúzások.

Batthyány Boldizsár híres könyvtárából sem hiányzott a *Zodiacus vitae*. Az 1566 körüli évektől módszeres tervezettséggel, tudatosan bővülő könyvgyűjteménybe Erhardt Hiller könyvkereskedő fennmaradt datálatlan könyvszámlája szerint Batthyány beszerzett egy példányt („1 Marcellus Palingenius f. – k. 32”).⁵ Ez a kötet a bázeli 1566-os kiadásból származhat („per Haeredes Nicolai Bryling”), jelenleg példányszerűen nem azonosítható.⁶ A kutatás – tévesen – a könyvtár természettudományi állománya egyik köteteként tartja nyilván.⁷

³ Vö. KNAPP (2018).

⁴ ÖTVÖS (1992: nr. 660, nr. 697) Jelzeteik az ÖNB Sammlung von Handschriften und alten Drucken állományában: 35.X.13 és 40.Y.36, mindkét példány digitalizálva forgatható.

⁵ IVÁNYI (1947: 129).

⁶ VD 16 M 858. MONOK – ÖTVÖS – ZVARA (2004: 60).

⁷ BOBORY (2007: 87).

Az alábbi 17. századi példák tükrözik az egykori magyar társadalom írni és olvasni tudó része széles körű Palingenius-ismeretét és -használatát. Miskolczi Csulyak Istvánnak 1601-től bővülő könyvjegyzéke szerint egy Bázelen 1594-ben kiadott *Zodiacus vitae*-je volt. Ugyanakkor Miskolczi Csulyak már a mű beszerzése előtt ismerte Palingenius-t, erre utal egyik latin nyelvű diákverse, melyet 1600. szeptember 18-án adtak elő a sárospataki iskolában.⁸ Iványi Béla az Illésházy-javak lefoglalásáról készített jegyzőkönyv fogalmazványából (1603. november 11.) közölte azt a könyvjegyzéket, melyben megtalálható egy Palingenius is.⁹ Geleji Katona István heidelbergi tanulmányi évei után készült autográf könyvjegyzékében (*Catalogus librorum Stephani Katona Geleini in academia Heidelbergensi et alibi comparatorum*) az „In Sedecimo” kötetek között a 16. számon szerepel a „Marcelli Palingenii Zodiacus vitae.”¹⁰ 1617-ben Komáromban Lakatjártó István céhpolgár könyvtartójában Ovidius, Kálvin és Bonfini nyomtatványok mellett megtalálható volt egy *Zodiacus vitae* is.¹¹ 1626-ban Enyedi Pálfi István kalligráfus, a kolozsmonostori konvent requisitora kolozsvári könyvindexében szerepel egy Palingenius.¹²

A nagyszombati jezsuita könyvtár egyetemalapítás előtti állományának katalógusában az 'M' betűnél található egy 16. századi kiadás itt őrzött példánya: „[nr.] 68. Marcelli Palingenij Zodiacus Vitae Carmine in 12. corio rubro Lugduni 1567.”¹³ A kötetet a későbbi, 1690-től használt katalógus már nem tartalmazza, s ez a kiadás nem lelhető fel a jogutód könyvtár, az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár jelenlegi antikva gyűjteményében sem.

Több főúri nemesi könyvtárban őriztek példányokat a műből. A fedelmi tükröt író Csáky (X.) István (1635–1699)¹⁴ beregi és szepesi főispán, felső-magyarországi főkapitány és országbíró 1671. évi szepesvári *catalogus librorum*-ában a „Libri Scholares” között található „Marcelli

⁸ RMKT XVII, 2 (347, 360).

⁹ IVÁNYI (1983: 151).

¹⁰ KONCZ (1899: 275).

¹¹ RMKT XVII, 2 (253).

¹² MONOK (1994: 7).

¹³ FARKAS (1997: 108).

¹⁴ HARGITTAY (1992).

Palingenij Zodiacus Vitae-”je,¹⁵ azaz egykor tankönyvként használhatták a pontosabban fel nem jegyzett kiadást. A sárospataki Rákóczi-könyvtárban a „filozófiai érdeklődésű” Rákóczi Zsigmond (1622–1652) könyveinek katalógusában a „22. Zodiacus Caesarum” leírás mögött Monok István feltételezte egy *Zodiacus Vitae* „rejtőzését”,¹⁶ az „in folio” kitétel azonban egyértelműen bizonyítja a tévedést, ez a leírás ugyanis az *Imperialis duodecim Austriacorum Caesarum Zodiacus illustratus* (Wien, 1637) című munkával azonosítható. Bethlen Elek (1645–1696) fejedelmi tanácsos, Belső-Szolnok vármegye főispánja könyvtárának 1683-ból származó *Catalogus librorum*ában a 60. szám alatt egy olyan *Zodiacus vitae* leírása található, melyet – az egykori katalógus bejegyzés szerint – egyedivé tettek azzal, hogy „[...] írás van ennek az végiben, egynehány zsoltár deáku”.¹⁷ A korábban lutheránus Berényi család leszármazottja, a grófi címet viselő katolikus Berényi (III.) György Nyitra megyei főnemes könyveinek 1690 őszén a szerzők keresztneve figyelembevételével készült betűrendes jegyzékében is található egy „Marcelli Palingenij Stellari Zodiacus Vitae in 12.”¹⁸

A városi polgárok, lelkészek magántulajdonban lévő könyvei között sem ismeretlen a *Zodiacus Vitae*. Sebastian Türk kassai evangélikus lelkész 1623. január 16-iki inventáriumában olvasható az „In sedecimo [...] Marcellus Palmigenius [!]” bejegyzés.¹⁹ Kassán 1635. május 5-én néhai Szünei István magyar kántor javai között jegyezték fel egy Palingenius-t.²⁰ Gutt eperjesi polgár könyveinek foglalási jegyzőkönyvében (Eperjes, 1676. május 2.) egy „Marcelli Paringedij [!] 24[rét]”²¹ szerepel. Kassán a Szent Erzsébet templom könyveinek 1671. december 1-i összeírásában

¹⁵ HARGITTAY (1992a); FARKAS (1992: 63).

¹⁶ *Catalogus Librorum Illustrissimi Sigismundi Rakoczi inventarium*, Tiszánineni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak, Kt. 1113/1. MONOK (1996: 36 – téves azonosítási próbálkozásokkal, Marcellus Palingenius-t és Pietrus [!] Manzollit két különböző személyként feltüntetve).

¹⁷ LUKINICH (1922: 172).

¹⁸ FARKAS (1997: 134).

¹⁹ GÁCSI (1990: 20).

²⁰ VARGA (1986: 127).

²¹ FARKAS (1997: 91).

„Marcelli Palingeni Zodiacus Vitae Tomi Quatuor,”²² azaz feltehetően négy példány szerepel,²³ a kassai városi nyilvános könyvtár 1670 körüli katalógusában pedig egy további példány („Marcelli Palingenij Zodiacus vitae”) található.²⁴ A nagyenyedi református kollégium könyvtárának 1679–1680. évi katalógusában olvasható a „Palyngenij Zodiacus Vitae” bejegyzés.²⁵

A 18. században a szerzetesi és katolikus egyházi könyvtárakban sem ritkák a „Palingenius”-ok, annak ellenére, hogy a mű 1557-től folyamatosan megtalálható volt a tiltott könyvek jegyzékében (*Index librorum prohibitorum*).²⁶ A besztercei minorita könyvtár 1749. január 1-i betűrendes inventáriumában („Palingenii Marcelli Stellati poetae Zodiacus vitae in 16 comp[actura] Gal[lica] antiqua”)²⁷ éppúgy megtalálható, mint az eperjesi minorita könyvtár 1750. évi betűrendes inventáriumában („Paling Marcelli Carmina duodecim signis Zodiacis sine initio et Theca in decimo sexto, 16”).²⁸ Holl Béla összegyűjtve a váci egyházmegye alsópapságának 18–19. századi könyveit, feljegyzett egy „Palengenij Zodiacus vitae”-t, ami 1760. augusztus 25-én a váci egyházmegyei szeminárium tulajdonában volt.²⁹

A 18. században is több főúri könyvtár őrzött *Zodiacus Vitae*-ket. Így például a végrendelet és törvényes örökös nélkül meghalt O’Neill grófné, született Maholányi Judit Antónia (1716–1759) közel háromszáz kötetes könyvtárát³⁰ a magyar kamara árverésre kívánta bocsátani, ezért átvizsgáltatta, hogy van-e benne cenzúra alá eső kötet. Utóbbiak belekerültek az 1759-ben a kamara által összeállított, árverésre nem bocsátható

²² GÁCSI (1990: 100).

²³ A mű a 19. század előtt egyszer sem jelent tomusokra bontva, tagolása szerint tizenkét liberből áll.

²⁴ GÁCSI (1990: 175).

²⁵ MONOK (1994: 151).

²⁶ DE BUJANDA (1990: 602, nr. 700: Index de 1557 Roma 00166; Index de 1558 Louvain 162; 275–292). 1764-ben: *Index* (1764: 165). 1862-ben: *Index* (1862: 331).

²⁷ ZVARA (2018: 12).

²⁸ ZVARA (2018: 110–171).

²⁹ HOLL (2000: 235).

³⁰ Az O’Neill-könyvtár mennyiségi és minőségi szempontból a kor jobb kastélykönyvtárainak egyike volt.

tételekről összeállított katalógusba, melynek „Catalogus B” részében a nem árverezhető vallásos vagy vallásellenes irodalom található. Ezek egyike (18. tétel) volt Marcellus Palingenius *Zodiacus vitae*-je, melyet a Hidegkúti (Gnadendorf, ma Studené, Slovakia) kastély könyvtárában vettek számba.³¹ Kendeffi Elek (1740–1783) erdélyi református főnemes külföldi könyvvásárlásai közül a hollandiai könyvbeszerzéseket egykori peregrinus diáktársa, Szathmári Pap Mihály (1737–1812) bonyolította. Levelezésük alapján 1761. november 4-én a Luchtmans fivérek által tartott leideni aukción Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim *De incertitudine et vanitate scientiarum atque artium declamatio invectiva* (1. kiadás Köln, 1527) című satírája egyik kiadásának egy példányával együtt vásárolta meg Szathmári Pap „M. Palingenii Zodiacus Vitae”-jét Kendeffi számára.³²

Az iskolai könyvtárak minden valószínűség szerint oktatási céllal szereztek be Palingenius *Zodiacus Vitae*-ket, így például a hódmezővásárhelyi református gimnázium könyvtára a 18. század második felében.³³

A *Zodiacus Vitae*-k folyamatosan adatolhatók 19–20. században is. Például Vitkovics Mihály (1778–1829) könyvtárában 1800 körül a kedvelt olvasmányok közé tartozott Vergilius, Horatius és Sarbiewski műveivel együtt Palingenius *Zodiacus*-a.³⁴ Sztrecskó Leonárd ferences szerzetes 1843-tól birtokolt *Zodiacus vitae*-je (Lipcse, 1832) később a kaplonyi (ma Căpleni, Románia) ferences könyvtár állományát gyarapította.³⁵ Erdélyben a hivatalnoki réteg körében is közismert műnek számított. Lugosi József erdélyi királyi főkormányiszéki írnok (1819–1875) például a kolozsvári 1844. évi kalendáriumába (*Erdélyi Új és Ó kalendárium [...] 1844. szökő évre*) bejegyezte, hogy a „résztint még atyám, résztint általam” „használatra kiadott” saját könyvek közül melyik kinek a kezén veszett

³¹ DONÁTH (1972: 217).

³² BUJTÁS (2016: 107).

³³ IMRE (1982: 139); IMRE (1984: 636).

³⁴ SZVORÉNYI (1876–1889: 3).

³⁵ MAGYAR (2009: 326).

el. E könyvek közül a „Somogyi M.”-nek kölcsönadott „Palingenius” nem került vissza tulajdonosához.³⁶

Mikszáth Kálmán két *Zodiacus vitae*-t őrzött könyvtárában, egy rotterdami 1722. évi és egy lipcsei 1832-es kiadást. Utóbbi korábban a Nógrád megyei Szontágh Pál (1820–1904) politikusé volt.³⁷ A 20. század első fele katolikus és protestáns könyvtárakban és középiskolai könyvjegyzékekben egyaránt megtalálhatók a különféle Palingenius-kiadások. A budapesti Margit körúti ferences könyvtárban 1905-ben egy hamburgi 1721. évi kiadást vettek számba.³⁸ A miskolci református gimnázium szakkatalógusa szerint a tanintézményben szintén egy 18. századi kiadást őriztek.³⁹ A kiskunhalasi református gimnázium könyvtárának 1929-ben ajándékozott egy meg nem nevezett személy *Zodiacus vitae*-t.⁴⁰ A székesfehérvári ciszterci gimnázium tanári könyvtárában 1932-ben egy lipcsei 1832. évi kiadást vettek számba.⁴¹ Csurgón a református gimnáziumi könyvtárban három kiadás (Basel, 1571; Hamburg, 1736; Basel, 1789) állt rendelkezésre.⁴²

A példaként kiválasztott adatok bizonyítják, hogy a 16. század második felétől a 20. század közepéig a hazai történeti könyvtárakból nem hiányoztak a „Palingenius”-ok, folyamatosan fellelhetők a különféle kiadású latin nyelvű *Zodiacus vitae*-k.

Jelenkori könyvtári állományok

Ezt a bemutatást a nemzeti könyvtár (Országos Széchényi Könyvtár) Palingenius-állományának táblázatba rendezett bemutatásával és elemzésével kezdem.

³⁶ BARTHA (2007: 417).

³⁷ MÉREINÉ (1963: 54).

³⁸ *A Budapest-Margitkörüti* (1905: 173).

³⁹ CSORBA (1913: 147).

⁴⁰ KRISTÓF (1930: 25).

⁴¹ KAPOSSY (1933: nr. 147).

⁴² A 16. századi kiadást sajátos módon az M betűnél (Marcellus Palingenius), a 18. századi kiadásokat a P betűnél (Palingenius Marcellus) lehet megtalálni. *A Csurgói Református* (1939: 242, 560).

1. táblázat: Zodiacus vitae-kiadások az Országos Széchényi Könyvtárban

impresszum / hely, nyomda, év / hivatkozás	possessor	jelzet	megjegyzés
Venezia, B. Vitalis, [c. 1531].	0	Ant.6930	1. kiadás
Basel, [N. Brylinger], 1552. (VD16 M 855)	1. Joannes a Khienburg 1564 2. Georgius a Khienburg 3. D.D. Georgius a Khienburg	Ant.8182	Khienburg-család Steiermarkból ismert
Basel, N. Brylin[ger], 1557. (VD16 M 856)	Ex libris Conradi [...]	Ant.6440	
Lyon, Tornaesius–Gazeius, 1559.	1. Laurentius Eder 2. Georg Krach [...] Rhet.	Ant. 8582	
Paris, H. de Marnef, 1560.	1. ex libris Franciscus [...] 1704 2. Ex Libris Emerici Majtény 1756 3. Csornai prépostság (beragasztott ex libris) Aurnhammer 1758	Ant. 8080	
Frankfurt/M., G. Raben, S. Feyerabendt, W. Hanen Erben, 1564. (VD16 M 863)	0	Ant.6441	német ford. „Johan Spreng von Augspurg”
Basel, N. Bryling[er] Erben, 1566. (VD16 M 858)	1. M. Michaelis Pruski 2. „Nád[...]adányi Könyvtár” pecsét [= Nádasdladányi Nádasdy család könyvtára]	Ant.13328	„editio perrara. Liber a Comiss. aulica prohib. vid. Catal. Wienn: anno 765 p. 127. [...]”
Lyon, J. Tornaesius, 1566.	0	Ant.7830	kézrel beírt oldal a címlap előtt: Argumenta singulorum librorum [...]
„Lyon, J. Tornaesius, 1567” – kézírással pótoltt címlap, recte: 1566 [mint Ant.7830].	1. Ex libris Johannis Hertwicij [a coll.1. előzéken] 2. Marcus Krüger Anno Dni 1602. [a coll.2. 3. számozott oldalán	Ant.8169	coll.1: Terentius, Comoediae sex, Lyon, 1592. coll.2: Palingenius, Zodiacus Vitae, eleje hiányzik, a 3. számozott oldallal kezdődik

Lyon, J. Tornaesius, 1567.	1. Nobilissimo atque doctissimo viro domino Gregorio Amonio amico ac fratri suo colendissimo scribebat haec Jacobus Leutzendorffius s. perpetuae memoriae 21. Feb. Anno [15]88. 2. [...] 1722 3. Ex libr. Joh. Pitanki 4. Johannes Sinkten	Ant.8089	
Lyon, ny. n., 1571.	possessor Josephi Aug. Gindl Viennae 1 flor. [1]808	Ant.7636	
Lyon, J. Tornaesius, 1576.	1. 1579 sum Ludovici Rüdtt 2. Nobili [...] Iuvenij N.N. benevolentiae ergo scribebat L.N. Heidelbergae A. [...] MDLXXX. 3. sum Johannis Philipp. Palikenij 1670 4. Michaelis Sipos	Ant.8009	
Lyon, J. Tornaesius, 1581.	A coll.1. címlapverzón: Johann Marcus lib. Baro de Puzen mpria Ao 1689	Ant.7760	Kolligátum, 1. <i>Zodiacus vitae</i> ; 2. <i>Gnomae monosztikoi</i> [...], Lyon, 1590.
Basel, L. Ostenius, 1594. (VD16 M 861)	1. supralibros: IMH 1595 2. [...] 1654 3. Sum Antonii Raumburg	Ant.8047	Librum comparavit sex grossis
Basel, in officina N. Brylingereri, 1601. (VD16 M 862)	J. Linde 1717	P.O.Lat.2280a	impresszumvariáns: „M.DC.LXI” évszámmal, melyben a „LXI” nyomása eltérő
Basel, L. König, 1621. (VD17 23:622599Q)	1. Kiss Ádámé mpr. 1826 2. Kiss Dienesé mpr. 1841	P.O.Lat.2278	kifejezetten iskolai használatra készült kiadás
Rotterdam, I. van Ruynen, 1698.	Hajnik Imre Könyvtárából (pecsét)	P.O.Lat.2281	Hajnik Imre (1840–1902) jogtudós és -történész

Frankfurt–Leipzig, impensis Ch. Liebezeit, 1704. (Leoburgi, Literis Ch. A. Pfeifferi, 1704.) (VD18 14618974-007)	Horvát István könyvtárából (pecsét)	P.O.Lat.2283	Horvát István (1784–1846) történész
Frankfurt–Leipzig, impensis Ch. Liebezeit, 1704. (Leoburgi, Literis Ch. A. Pfeifferi, 1704.) (VD18 14618974-007)	Ex Biblioth. Nob. Famil. Miller de Brassó	P.O.Lat.2284	
Hamburg, Th. Chr. Felginer, 1721.	Ex libris Bibliotheca Keöpeczi- Nagy (beragasztott exlibris)	183.176	erdélyi nemes család
Rotterdam. J. Hofhout, 1722.	0	169.639	előzéken kézzel beírt „Regula vitae [...]”
Hamburg, Th. Chr. Felginer, 1736. (VD18 10970398-004)	Gr. Sándor Moricz Könyvtárában 1866. Sept. 1.	230.555	Sándor Móric (1805–1878), az „ördöglovas”
Hamburg, J. C. Bohn, 1754. (VD18 14618982- 001)	Joannes Fridricus Gotter 1756	234.113	sorok beszámozva; a coll.1. a Zodiacus vitae, a coll.2. Albi Tibulli [...] vita [...], Wittenberg, 1719.
Frankfurt–Leipzig, ny. n., 1783. (VD18 12764906-001)	0	230.552	
Leipzig–Wien, Mößle, ³ 1788. (VD18 14199033)	0	284.926	német, ford. Franz Schisling
Basel, J. Schweighauser, 1789. (VD18 11772638-004)	0	P.O.Lat.2293	

A táblázatban szereplő tizenhárom 16. századi kiadás tizennégy példányban található meg az Országos Széchényi Könyvtár 1990-ben megjelent nyomtatott antikva katalógusában „Palingenius, Marcellus Stellatus” szerzői néven.⁴³ Sajátos könyvtári figyelmetlenség miatt három XVI. századi *Zodiacus vitae*-kiadás eltérő jelzeteken, kereszthivatkozás nélkül,

⁴³ Vö. SOLTÉSZ (1990: 1879–1880).

eltérő névalakon („Manzoli, Pier Angelo”) is megtalálható a nemzeti könyvtár 1986-ig megjelent könyvanyagot regisztráló, máig érvényben lévő betűrendes cédulakatalógusában is.⁴⁴

Az összesen huszonhat kiadvány áttekintése csupán feltételes érvényű következtetésekre ad lehetőséget, mivel a nemzeti könyvtár jellege szerint viszonylag fiatal, 19. századi „gyűjtő”-könyvtár. A kiadások időbeli szóródása, a tizennégy 16. századi kiadás mindössze azt jelzi, hogy a 20. század közepétől érvényes, antikva állományokra vonatkozó, hazai könyvtárak közötti megállapodást (a nem hungaricum antikva nyomtatványok lehetőség szerint kerüljenek a nemzeti könyvtárba) betartották.⁴⁵

A huszonhat kötetből tizenkilencben változó számban található tulajdonosi bejegyzés a következő megoszlásban.

2. táblázat: A *Zodiacus vitae*-kiadások tulajdonosi bejegyzéseinek időbeli megoszlása az Országos Széchényi Könyvtárban

Idő	4 bejegyzés	3 bejegyzés	2 bejegyzés	1 bejegyzés	0 bejegyzés
16. sz.	2	3	3	3	3
17. sz.	-	-	1	2	-
18. sz.	-	-	-	5	4

Az áttekintés szerint a példányok használata évszázadokon át intenzív, a 16. századi kiadások iránt folyamatos volt az érdeklődés. A magyarországi használók között egyházi és világi, nemes és tudós személyek egyaránt, felekezeti különbség nélkül megtalálhatók.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, a nagyszombati jezsuita kollégium (1561), majd jezsuita egyetem (1635) könyvtárának jogutódja állományában szintén viszonylag sok, összesen tizenhat *Zodiacus vitae* található. Ezek a kiadások 1543–1832 között kerültek ki a sajtó alól, év-

⁴⁴ P.O.Lat.2295 = Ant.6930; P.O.Lat.2274 = Ant.8182; P.O.Lat.2277 = Ant.6440.

⁴⁵ Ugyanilyen, de az ELTE Egyetemi Könyvtár elsőbbségét elfogadó megállapodás volt érvényben a 17. századi kiadásokról, valószínű emiatt van mindössze három példány e század Palingeniusaiból a nemzeti könyvtárban.

századonkénti megoszlásuk egyenletesebbnek tűnik fel a nemzeti könyvtárénál.⁴⁶

3. táblázat: Zodiacus vitae-kiadások az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban

impresszum / hely, nyomda, év / hivatkozás	possessor	jelzet	megjegyzés
Basel, ny. n., 1543. (VD16 M 853, még: VD16 M 503, VD16 M 529, VD16 Q 34)	Paulus Famudzer (?)	Ant.1703	címfelvétel téves „Relingenius” néven
Lyon, J. Tornaesius, 1556.	Ex libris Jacobi Joannis Bottoni MDCL XXXI / Ex Libris Caesaris Joanni Bottoni Clerici Anni 1693 MDCLXCIII	Ant.5679	Bottoni-család Ferrarában élt
Basel, N. Brylin[ger], 1557. (VD16 M 856)	1. Johannes Stumfius emebat Znoymae [...] 1619 2. Collegij S. J. Posonij ad S. Salvatorem catalogo inscriptus 1693. nr. 508.	Ant.5645	1693-től jezsuita könyvtárban
Basel, N. Brylin[ger], 1557. (VD16 M 856)	1. supralibros: B. Z. 1558 2. Stephani Haid (?) 3. M. Domin. Alb. 1740	Ant.5654	egybekötve: Georgius Sabinus, Poemata [...], Lipsiae, 1558. bejegyzés: Prohibitus in Concil. Trident. sub Litera M.
Lyon, J. Tornaesius, 1566.	1. Aonius 1610 2. 10. Jan. 1634 a Hy[...] Latomo 3. Ex libris Joannis Ignatij Khanschmidt (?) catalogo inscriptus A. 1699. 4. Dominus Prof. Catalogo inscriptus 1732 Praga	Ant. 5677	1907-től őrzi a könyvtár

⁴⁶ 16. század 7, 17. század 2, 18. század 6, 19. század 1 kiadás.

Lyon, J. Tornaesius, 1576.	1. M.A.R.A. 2. Collegij Posonii Societatis Jesu	Ant.6961	1773 előtt jezsuita könyvtárban
Lyon, J. Tornaesius, 1589.	de la Casse	Ant.4375	De La Casse-család a 18/19. század fordulóján Nagymaroson élt
Amsterdam, J. Janssonius, 1628.	E libris Jetzger m. p.	Bar.09844	
Amsterdam, P. le Grand, 1662.	beragasztott „ex libris”: Szilasy János, nagyváradi kanonok, egykori egyetemi tanár hagyományából. 1860	Bar.09858	Szilasy János (1795–1859) a pesti egyetem tanára
Frankfurt–Leipzig, impensis Ch. Liebezeit, 1704. (Leoburgi, Literis Ch. A. Pfeifferi, 1704.) (VD18 14618974-007)	Mích. Fúró emi Tiguri 1768	Hf 1333	Zürichi vásárlás; „Fúró”: református, katolikus és zsidó családnév Magyarországon, a tulajdonos valószínűleg református peregrináló volt
Hamburg, Th. Ch. Felginer, 1721. (VD18 10451706-004)	0	Hf 2421	
Rotterdam. J. Hofhout, 1722.	0	Hf 2471	Bejegyzés: editio optima
Frankfurt–Leipzig, ny. n., 1783. (VD18 12764906-001)	kivágott, illetve törölt két possessor	Hf 4560	
Leipzig–Wien, J. G. Mößle, 1785.	0	Hf 4r 184	német, ford.: Franz Schisling
Basel, J. Schweighauser, 1789. (VD18 11772638-004)	pecsét: Sz: K: Pest Vároasa Könyvtárából 1850	Hf 555	
Leipzig, Tauchnitz, 1832.	1. kitörölve 2. Dr. Emmer Kornél könyvtára Budapesten	Hb 4686/164	Emmer Kornél (1845–1910) jogi doktor, kúriai bíró Budapesten

Értékelhető tulajdonosi bejegyzés mindössze három kötetben nem található, s néhány példányban egynél több a tulajdonosok száma. Az egyházi használatú kötetek aránya gyűjtemény-történeti okok miatt természetesen meghaladja a nemzeti könyvtári példányokét, két kötet a pozsonyi jezsuita könyvtárból származik. Ugyanakkor több bejegyzés utal arra is, hogy a példányok – felekezetektől függetlenül – oktatási célokat szolgáltak. Érdekes adalék a mű iránti folyamatos érdeklődésre, hogy a valószínűleg külföldön peregrináló Michael Fúró 1768-ban Zürichben egy 1704-ben megjelent (Frankfurt–Leipzig) példányt vásárolt meg és hozott Magyarországra.

A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára az összesített elektronikus katalógus szerint a kritikai kiadáson kívül (1996)⁴⁷ tizennyolc példányt őriz, közülük hét 16. századi (1557–1599, öt latin és két Johann Spreng általa németre fordított kiadás), egy 17. századi latin (1628), kilenc 18. századi (1722–1789, latin) és egy 19. századi (1832) kiadás. Összevetve az adatsort a nemzeti könyvtárban és az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltárban őrzött példányok időbeli megoszlásával, úgy tűnik fel, hogy valószínűleg a 16. századi kiadások folyamatos Magyarországra kerülése miatt viszonylag kevés a hazai példány a 17. századi kiadásokból.⁴⁸

A kisebb történeti állománnyal rendelkező budapesti könyvtárakból sem hiányzanak a különféle kiadások, így például az Országgyűlési Könyvtár muzeális gyűjteményében négy, ajándékként bekerült kiadás található.⁴⁹ A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár ritkaságyűjtemé-

⁴⁷ CHOMARAT (1996).

⁴⁸ A jelenkori magyarországi példányok áttekintésére a MOKKA ODR katalógus nem használható, mivel a címfelvételek bekerülése és nyilvános megjelenése ma még esetleges, a szerzői névalakok száma például minimálisan öt, azaz egységesítetlen. Ugyanez érvényes a MOKKA R adatbázisra is, ahol a 106 tétel hat eltérő névalakon található meg, melyek közül különösen figyelemre méltó a „Relingenius Stellatus, Marcellus”. (utolsó betekintés 2019. 01. 01.) A leírások egy további része cím szerint, vagy a fordító nevéen érhető el, a feltártság mélysége változó, van, ahol a tulajdonosi bejegyzésekig terjed, ugyanakkor esetenként még az őrző könyvtár neve sem szerepel.

⁴⁹ Ghyczy Ignác (1799–1870) országgyűlési képviselő könyvtárából származik a két XVIII. századi kiadás (1754, 1783). Izsák József (1921–2004) erdélyi irodalomtörténész két XVI. századi (1576, [1591]) példányt ajándékozott a gyűjteménynek, ezek közül az 1591. évi kiadás korábbi tulajdonosa Török Lajosné volt 1828-ban.

nye egy Palingenius-t őriz.⁵⁰ A Pécsi Egyetemi Könyvtárban (Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont) hat,⁵¹ az itt őrzött muzeális Klimó-könyvtárban egy Hamburgban 1736-ban megjelent *Zodiacus vitae* található, mely az ex libris szerint 1755-ben Paulus Westeré volt.⁵²

Az egyházi könyvtárak közös katalógusának (UNITAS) 2017. II. 13-iki feltöltöttsége mindössze kilenc találatot eredményezett. Két kiadás (Rotterdam 1722, Basel 1789) a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában, öt (Amsterdam 1628, Hamburg 1736, Leipzig 1754, 1783, Wien 1785) a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában és egy-egy az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban (Hamburg 1736), illetve a Pázmány Péter Katolikus Egyetem gyűjteményében (Leipzig 1832) található. Az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban valójában két kiadás található három példányban (Hamburg 1721: jelzete B.VIII.113; Hamburg 1736: jelzetük O.VIII.70 és Rr.I^x.30). Ezek közül a B.VIII.113 jelzetű példányt a tulajdonosi bejegyzés szerint Naidhart Antal egykori érseki jószágkormányzó 1795-ben szerezte be, s ugyanő a kötetbe jegyzett egy rövid Palingenius-életrajzot is. A csaknem hatezer kötetes Naidhart-könyvtár állományát Bartakovics érsek idejében olvastották be az állományba. Az Rr.I^x.30 jelzetű példányt 1770-ben Matthias Huber ajándékozta a könyvtárnak. Jelenleg (2019. 01. 01.) ugyanez az adatbázis tizenkilenc *Zodiacus vitae*-t tartalmaz négy eltérő szerzői névalakon, különböző mélységű könyvészeti feltártságban, változatos, esetenként zavaróan hibás vagy tartalmatlan tárgyszavakkal (így például csillagászat, asztrológia, versek).

A jelenkori magyarországi példányok további bemutatása helyett végül néhány összevetésre alkalmas külföldi adatra hívom fel a figyelmet. A német nyelvterületen megjelent kiadások közül a folyamatosan épülő bibliográfiai adatbázisok közül a VD 16 [= Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts] tizenegy, a VD 17 négy, a VD 18 pedig három kiadást tart számon.⁵³ Az

⁵⁰ T. PAJORIN (1976: 121).

⁵¹ 16. századból 1, 17. századból 1, 18. századból 3 és a 19. századból 1 példány.

⁵² MÓRÓ (2001: 462, P40).

⁵³ Letöltés 2018. 12. 31.

osztrák nemzeti könyvtár egységesen a Pier Angelo Manzoli néven írja le a 16. századi Palingenius-kiadásokat, összesen hat példányt (5 latin, 1 német nyelvű) 1537–1564 között.⁵⁴ Az olasz nyelvterületen megjelent XVI. századi kiadások adatbázisa (EDIT 16 ICCU) két kiadást tartalmaz.⁵⁵ Az utóbbi adatok felhívják a figyelmet arra, hogy a magyarországi gyűjtemények előkelő helyen állnak a *Zodiacus vitae* kiadások példányainak őrzése tekintetében.

Végül röviden összegezve elmondható, hogy a könyv- és könyvtártörténeti megközelítés több évszázad távlatában bizonyítja a *Zodiacus vitae* folyamatos hazai ismeretét, olvasását és használatát. Humanista tudósok, protestáns és katolikus, egyházi és világi értelmiségiek, főnemesi és polgári személyek, könyvtárak éppúgy beszerezték kiadásait, mint – elsősorban a 18. század második felétől – a középiskolai könyvgyűjtemények. A fennmaradt példányok a történeti múlt generációinak tartós használata nyomait őrzik a II. világháború végéig.

Felhasznált irodalom

- BARTHA 2007 BARTHA K. Á., *Színháztörténeti jelentőségű kalendárium-bejegyzések a Székely Nemzeti Múzeumban*, Acta Siculica, 2007, 417–422.
- BOBORY 2007 D. BOBORY, *Boldizsár Batthány (c. 1542–1590) Erudition, Natural Sciences, Patronage and Friendship in the Life of a Sixteenth-Century Hungarian Nobleman*, PhD dissertation in Medieval Studies, Budapest, 2007.
- BORSA 2014 G. BORSA, *Katalog der Drucke des 16. Jahrhunderts in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Wien NB 16, Bd. IX, Deutsches Sprachgebiet: M, Baden-Baden, 2014.
- A Budapest-Margitkörüti* 1905 *A Budapest-Margitkörüti Szent Ferencz rendiek könyvtárának könyvjegyzéke*, Budapest, 1905.
- BUJTÁS 2016 BUJTÁS L., *Egy elfeledett 18. századi erdélyi főúri könyvtár nyomában: Kendeffi Elek hollandiai könyvvásárlásai (1761–1762)*, in: Nyerges J. et alii (szerk.), *Monographia, tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, 2016, 102–108.
- CHOMARAT 1996 J. CHOMARAT (ed.), *Palingène (Pier Angelo Manzolli dit Marzello Palingenio Stellato) Le zodiaque de la vie (Zodiacus vitae) XII livres, Texte latin établi, traduit et annoté*, Genève, 1996.

⁵⁴ BORSA (2014: M216–221, 54, 56).

⁵⁵ Letöltés 2019. 01. 01.

- CSORBA (szerk.) 1913 CSORBA Gy. (szerk.), *A miskolczi Református főgimnázium Értesítője az 1913–1914iki iskolai évről, Függetl. A miskolczi ref. főgimnázium könyvtárának szakkatalógusa*, Miskolc, 1913.
- A Csurgói Református 1939
A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium könyvtárának szakkatalógusa, II. rész, (Csurgói Könyvtár IX), Csurgó, 1939.
- DE BUJANDA 1990 J. M. DE BUJANDA (ed.), *Index de Rome 1557, 1559, 1564: Les premiers index romains et l'index du Concile de Trente*, Sherbrooke, 1990.
- DONÁTH 1972 DONÁTH R., *Tiltott könyvek egy Mária Terézia korabeli főúri könyvtárban*, Magyar Könyvszemle 88 (1972), 210–219.
- FARKAS (sajtó alá rend.) 1997
FARKAS G. et alii (sajtó alá rend.), *Magyarországi magánkönyvtárak, II., 1588–1721*, Szeged, 1992.
- FARKAS (sajtó alá rend.) 1997
FARKAS G. (sajtó alá rend.), *Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig, II., Nagyszombat 1632–1690*, Szeged, 1997.
- GÁCSI (sajtó alá rend.) 1990
GÁCSI H. et alii (sajtó alá rend.), *Kassa város olvasmányai 1562–1731*, Szeged, 1990.
- HARGITTAY (kiad.) 1992 HARGITTAY E. (kiad.) Csáky István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674*, Budapest, 1992.
- HARGITTAY 1992a HARGITTAY E., *Megjegyzések Csáky István kiadatlan könyvtárjegyzékéhez*, Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis 2 (1992), 61–64.
- HOLL 2000 HOLL B., *A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII–XIX. században*. Holl Béla anyaggyűjtését sajtó alá rendezte Zvara E., in: HOLL B., *Laus librorum. Válogatott tanulmányok*, Budapest, 2000, 172–364.
- IMRE 1982 IMRE M., *Iskolakultúra Hódmezővásárhelyen a XVIII. század közepétől 1848-ig*, in: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, VI, Szeged, 1982, 129–162.
- IMRE 1984 IMRE M., *A város művelődéstörténete 1848-ig, A vásárhelyi református iskola könyvtára*, in: Nagy I. (főszerk.), *Hódmezővásárhely története, I. kötet, Hódmezővásárhely*, 1984, 634–642.
- Index* 1764 *Index librorum prohibitorum*, Romae, 1764.
- Index* 1862 *Index librorum prohibitorum*, Neapoli, 1862.
- IVÁNYI 1947 IVÁNYI B., *Batthyány Boldizsár a könyvbarát*, Magyar Könyvszemle 1947 (nyomtatásba nem került korrektúra változata), 93–136, Országos Széchényi Könyvtár (= továbbiakban OSzK) Fol. Hung. 2903.
- IVÁNYI 1983 IVÁNYI B., *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, Szeged, 1983.
- KAPOSSY (közli) 1933 KAPOSSY E. (közli), *A Ciszterci rend székesfehérvári Szent István reál-gimnáziumának CXX. Értesítője az 1932–33. évről, Tanári könyvtár, francia és idegen irodalom, Székesfehérvár*, 1933.
- KNAPP 2018 KNAPP É., *Palingenius Zodiacus vitae-je a régi magyar irodalomban, Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018), 127–144.

- KONCZ 1899 KONCZ J., *Geleji Katona István könyveinek lajstroma*, Magyar Könyvszemle új folyam 7 (1899), 3. füzet, 270–275.
- KRISTÓF (szerk.) 1930 KRISTÓF J. (szerk.), *A kiskunhalasi ref. Szilády-reálgimnázium értesítője az 1930–1931. tanévről*, Kiskunhalas, 1930.
- LUKINICH 1922 LUKINICH I., *Bethlen Elek könyvtára 1683-ból*, Magyar Könyvszemle, új folyam 19 (1922), 171–174.
- MAGYAR (összeáll.) 2009 MAGYAR Á. (összeáll.), *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya, katalógus*, Budapest, 2009.
- MÉREINÉ 1963 MÉREINÉ JUHÁSZ M., *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. IV. Mikszáth Kálmán könyvtára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának állományában*, Budapest, 1963.
- MONOK (sajtó alá rend.) 1994 MONOK I. et alii (sajtó alá rend.), *Erdélyi Könyvesházak, II, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Szászváros, Székelyudvarhely, Jakó Zsigmond anyagának felhasználásával*, Szeged, 1994.
- MONOK (kiad.) 1996 MONOK I. (kiad.), *A Rákóczi-család könyvtárai 1588–1660*, Szeged, 1996.
- MONOK – ÖTVÖS – ZVARA 2004 I. Monok – P. Ötvös – E. Zvara, *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, Eisenstadt, 2004.
- MÓRÓ (összeáll.) 2001 MÓRÓ M. A. (összeáll.), *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimókönyvtár katalógusa, I. rész, A könyvek szerzői betűrendes katalógusa*, Budapest, 2001.
- ÖTVÖS (bev.) 1992 ÖTVÖS P. (bev.), *A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587) Gulyás Pál olvasatában*, Szeged, 1992.
- RMKT XVII, 2 *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 2, Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, sajtó alá rend. Jenei Ferenc, Klaniczay Tibor et alii, Budapest, 1962.
- SOLTÉSZ (composuit) 1990 E. SOLTÉSZ, et alii (composuerunt), *Catalogus Librorum Sedecimo Saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur [...]*, III, Budapest, 1990.
- SZVORÉNYI 1876–1889 SZVORÉNYI J., *Vitkovics Mihály élete*, Figyelő. Irodalomtörténeti Közlöny, szerk. Abafi L., 1876–1889, VII, 1–15.
- T. PAJORIN 1976 T. PAJORIN K., *A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár ritkasággyűjteménye*, *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 78–79 (1976) 111–137.
- VARGA (sajtó alá rend.) 1986 VARGA A. (sajtó alá rend.), *Magyarországi magánkönyvtárak, I, 1533–1657*, Budapest – Szeged, 1986.
- ZVARA (sajtó alá rend.) 2018 ZVARA E. (sajtó alá rend.), *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750*, Budapest, 2008.